

ANNA WIĘCEK-DURAŃSKA

Akademia Pedagogiki Specjalnej, Instytut Psychologii

PSYCHOSPOŁECZNE CZYNNIKI RYZYKA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH MŁODZIEŻY

Streszczenie: Problematyka zachowań agresywnych młodzieży jest tematem ciągle aktualnym i podejmowanym przez wielu badaczy, m.in. na gruncie psychologii, pedagogiki i prawa. Prowadzone badania mają charakter nie tylko czysto poznawczy, ale są związane z próbami wypracowania polityki społecznej, która pozwoli na skuteczne ograniczenie takich zachowań. W zależności od wiodącego nurtu badawczego przyczyn zachowań agresywnych młodzieży poszukuje się na różnych płaszczyznach życia. W artykule przedstawiono wyniki badań empirycznych, stanowiące próbę scharakteryzowania uwarunkowań tzw. czynników ryzyka w odniesieniu do zachowań agresywnych młodzieży. Podkreślić należy, że zaprezentowane wyniki mają charakter specyficzny, gdyż odnoszą się do wybranych zachowań agresywnych,

będących jednocześnie czynami niezgodnymi z prawem. Aby uzyskać szerszy obraz zjawiska, dla celów porównawczych oprócz czynów agresywnych młodzieży analizowano również czyny skierowane przeciwko mieniu oraz włączono do badań młodzież, która nie miała doświadczeń z czynami niezgodnymi z prawem. Głównym celem badań była diagnoza wybranych zachowań agresywnych i przemocowych wśród młodzieży w wieku 15–19 lat. Uzyskane wyniki badań pozwoliły na przedstawienie pewnych własności osobowościowych cechujących uczniów podejmujących zachowania agresywne.

Słowa kluczowe: czynniki ryzyka, zachowania agresywne młodzieży, nieletni, czyny karalne.

WPROWADZENIE

Zainteresowanie problematyką zachowań agresywnych młodzieży nie jest nowym trendem. Od wielu lat podejmuje się działania badawcze i rozważania teoretyczne mające na celu nie tylko poszerzenie wiedzy o zjawisku, lecz także wypracowanie polityki społecznej, która pozwoli na skuteczne ograniczenie takich zachowań. W zależności od wiodącego nurtu badawczego przyczyn zachowań agresywnych młodzieży poszukiwano w cechach indywidualnych jednostki lub też w środowisku zewnętrznym (rodzina, środowisko szkolne, rówieśnicze, lokalne). Współczesne badania czerpią z dorobku wielu dziedzin, wskazują, że każde zachowanie człowieka determinowane jest nie tylko przez jego osobowość, ale również przez środowisko, w jakim się znajduje. W artykule zaprezentowano wybrane teorie psychologiczne odnoszące się do za-

chowań eksternalizacyjnych młodzieży oraz szacowania czynników ryzyka. Ponadto przedstawiono wyniki badań empirycznych wraz z metodologią.

CZYNNIKI RYZYKA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH

Pojęcie „czynniki ryzyka” nie jest nowe. Pojawiło się już w ubiegłym stuleciu, początkowo jednak związane było tylko z medycznym wymiarem zdrowia jednostki. Sukcesy na polu profilaktyki chorób przyczyniły się do rozwoju badań i rozpowszechnienia zainteresowania nad czynnikami ryzyka w innych obszarach, nie tylko bezpośrednio związanych ze zdrowiem fizycznym, lecz także społecznym, takich jak uzależnienia, przemoc czy przestępczość. Przez czynniki ryzyka można rozumieć pewne właściwości indywidualne jednostki, cechy środowiska oraz wzajemne interakcje pomiędzy nimi (Ostaszewski, Rustecka-Krawczyk, Wójcik, 2009). W sensie statystycznym natomiast czynniki ryzyka są właściwościami, które współwystępują z nieprawidłowym zachowaniem lub poprzedzają w czasie jego powstawanie.

Na podstawie wiedzy o czynnikach ryzyka można starać się oszacować wystąpienie pewnych negatywnych zjawisk, w tym m.in. zachowań niezgodnych z prawem młodzieży. Podkreślić jednak należy, że pojawienie się tzw. czynników ryzyka nie musi nieuchronnie prowadzić do negatywnych konsekwencji. W przypadku zachowań niezgodnych z prawem młodzieży trudno jest wyodrębnić jeden decydujący czynnik. Najczęściej wymienia się całą ich gamę i są one związane z cechami indywidualnymi jednostki, cechami środowiska rodzinnego, lokalnego oraz szkolnego (Ostaszewski, Rustecka-Krawczyk, Wójcik, 2009). Dodatkowo podatność młodego człowieka na oddziaływanie czynników ryzyka może zmieniać się w zależności od okresu rozwojowego. W okresie prenatalnym ekspozycja dziecka na czynniki ryzyka (np. palenie papierosów przez matkę w ciąży) zwiększa ryzyko pojawienia się zaburzeń zachowania dziecka (Ostaszewski, Rustecka-Krawczyk, Wójcik, 2009). W okresie wczesnego dzieciństwa natomiast ryzyko rozwoju późniejszych problemów zwiększa się, gdy dziecko ma „trudny temperament”, który charakteryzuje się impulsywnością, skłonnością do demonstrowania złości oraz agresywnością. W połączeniu z pewnymi cechami funkcjonowania rodziny, np. nadużywaniem alkoholu przez opiekunów, zaniedbywaniem potrzeb dziecka (fizycznych lub emocjonalnych), nieprawidłowymi praktykami wychowawczymi (zbyt surowymi lub liberalnymi) tworzy się niekorzystne połączenie czynników, mogące zakłócić prawidłowy społeczny i emocjonalny rozwój dziecka.

W okresach przedszkolnym i wczesnoszkolnym zwraca się uwagę na zachowania agresywne, które wskazują na pewne trudności w relacjach społecznych dziecka. W przyszłości mogą być predyktorem różnych problemów, m.in. zachowań niezgodnych z prawem. W okresie dojrzewania zdecydowanie wzrasta znaczenie wpływu rówieśników (środowiska lokalnego oraz szkolnego). Nierzadko pojawiają się pierwsze zachowania polegające na eksperymentowaniu z substancjami psychoaktywnymi, kontakty z młodzieżą popełniającą przestępstwa czy też inne zachowania ryzykowne. Przy braku odpowiedniego wsparcia, ale też i kontroli ze strony opiekunów młody człowiek jest zdany na własne możliwości poradzenia sobie z sytuacją. Do ważnych czynników ryzyka w okresie dojrzewania zalicza się również ekspozycję na przemoc (w szkole, w domu, w środowisku lokalnym) zarówno ze strony rówieśników, jak i osób dorosłych. Jak się podkreśla w literaturze (Ostaszewski, Rustecka-Krawczyk, Wójcik, 2009), dojrzewanie jest specyficznym i trudnym okresem, ponieważ może

dojść do kumulacji czynników ryzyka i w efekcie do eskalacji zachowań niepożądanych, w tym niezgodnych z prawem.

Według założeń koncepcji zachowań problemowych młodzieży Richarda i Shirley Jessor (1977) w momencie osiągnięcia przez młodego człowieka pełnoletniości większość zachowań przestaje być problemowa. O zachowaniu problemowym mówimy wtedy, kiedy wykracza ono poza zwyczajowo przyjęte normy lub stanowi pogwałcenie norm i wartości przyjętych dla okresu dojrzewania (Jessor, Jessor, 1977; Ostaszewski, 2014). W koncepcji tej podkreśla się, że zachowania nieakceptowane społecznie i uznawane przez rodziców za „trudne” stają się z czasem akceptowalne, a nawet aprobowane np. picie alkoholu, rozpoczęcie współżycia seksualnego. Autorzy potwierdzili w prowadzonych przez siebie badaniach podłużnych, że używanie narkotyków, przedwczesna inicjacja seksualna, spożywanie alkoholu oraz zachowania antyspołeczne wysoko korelują ze sobą, tworząc tzw. syndrom zachowań problemowych młodzieży.

Według omawianej teorii na młodego człowieka oddziałują trzy powiązane ze sobą systemy: osobowości, postrzegania świata społecznego oraz system zachowań. Procesy zachodzące w wyniku interakcji systemów prowadzą do podejmowania konkretnych zachowań (konwencjonalnych *vs* niekonwencjonalnych). Jessorowie wyszczególnili elementy składowe systemów kształtujących skłonności młodego człowieka do podejmowania zachowań problemowych. W systemie osobowości wyodrębnili strukturę przekonań, wartości, postawy i procesy motywacyjne. W systemie postrzegania świata zewnętrznego wzory postrzegania środowiska rodzinnego i rówieśniczego, natomiast w systemie zachowań, wzory reakcji, które są wybierane przez młodego człowieka w sytuacji napięć i problemów wieku dojrzewania.

Wyniki badań wykazały, że istnieje pewna podatność osobowościowa do podejmowania zachowań problemowych. Większą skłonność do tego typu zachowań przejawiali młodzi ludzie, którzy bardziej cenili osobistą niezależność niż osiągnięcia czy wyniki w nauce. Wykazywali też większą tolerancję dla zachowań odbiegających od przyjętych norm. Ponadto przejawiali mniejszą religijność i dostrzegali więcej pozytywnych niż negatywnych skutków zachowań problemowych. Również pod względem postrzegania świata społecznego zostały wykazane pewne różnice. Młodzież przejawiająca większą skłonność do zachowań problemowych częściej dostrzegała rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami, jakie mają wobec nich rodzice, a tymi stawianymi przez rówieśników. W gronie rówieśniczym zachowania problemowe były nie tylko traktowane z większym przyzwoleniem, lecz także częściej rzeczywiście obserwowalne. Częściej też ci sami młodzi ludzie reprezentowali pogląd, że rodzice mają na ich decyzje mniejszy wpływ niż rówieśnicy, a w postawach rodziców był obserwowany niski poziom dezaprobaty dla zachowań problemowych ze strony ich dzieci.

Uzyskane wyniki badań wskazują więc, że skłonność do podejmowania zachowań problemowych jest związana ze spostrzeganiem przez młodego człowieka swojego środowiska rodzinnego lub rówieśniczego, w którym prezentowane są wzory zachowań oraz ich aprobata bądź dezaprobata.

Na bazie teorii zachowań problemowych został opracowany przez zespół badaczy z Oregon Research Institute w USA (1999) model rozwoju zachowań problemowych młodzieży. Zakłada on, że najważniejsze przyczyny tego typu zachowań tkwią w wadliwych praktykach socjalizacyjnych rodziców oraz we wpływie rówieśniczym. Kluczową rolę w genezie zachowań agresywnych i ich przekształcaniu się w zachowania antyspołeczne pełnią klimat rodzinny i nieodpowiednie metody wychowawcze. Szczególnie podkreśla się negatywny wpływ częstych konfliktów i awantur objawiających

się wybuchami złości i agresji w codziennym życiu rodziny. Konfliktowy klimat rodziny zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań problemowych w okresie dojrzewania dziecka.

Jak już wcześniej podkreślono, pewne zachowania nazywane problemowymi czy ryzykownymi mogą wchodzić do katalogu zachowań specyficznych dla okresu dorastania. Z perspektywy tego artykułu warto również wspomnieć o zachowaniach antyspołecznych, które ze względu na dużą szkodliwość społeczną do zachowań specyficznych dla okresu adolescencji trudno zaliczyć (choć i tutaj można wyodrębnić czyny o bardzo poważnym charakterze, takie jak zabójstwa czy zgwałcenia oraz czyny mniej poważne, takie jak np. kradzieże w sklepie, drobne uszkodzenia mienia).

Wskazuje się, że liczba zachowań antyspołecznych w młodości jest istotnym predyktorem przestępczości w życiu dorosłym (Farrington, 2005). Na podstawie tak przedstawionych spostrzeżeń Terrie Moffit (1993) opracowała taksonomię osób przejawiających zachowania antyspołeczne. Autorka zauważyła, że młodzież z jednej strony dopuszcza się zachowań antyspołecznych tylko w wieku dojrzewania, a z drugiej strony są osoby, które takie zachowania prezentują jako utrwalone wzorce zachowania w życiu dorosłym. Zachowania przybierające postać stałych wzorców zachowania mogą upośledzać funkcjonowanie młodego człowieka zarówno w domu, jak i w szkole. Wówczas o zachowaniach tych mówi się jako o zaburzeniach zachowania lub zaburzeniach opozycyjno-buntowniczych. Autorka wskazuje, że niemalże każdy młody człowiek ma na swoim koncie zachowania antyspołeczne, z których wycofuje się jednak na dobre po ukończeniu 18–19 lat. Tylko niewielka grupa osób przejawia zachowania antyspołeczne po ukończeniu tego wieku.

Zdaniem Moffit (1993) do wyjaśnienia przyczyn zachowań antyspołecznych młodzieży z powodzeniem można zastosować mechanizm upodabniania społecznego. Oznacza to, że młodzież upodabnia się do środowiska, w którym żyje, rówieśników, z którymi ma kontakt, aby zapewnić sobie lepsze możliwości przetrwania, w tym m.in. łatwiejszy dostęp do pewnych dóbr. Podkreśla się, że współczesna młodzież w wyniku poprawy warunków życia (odżywianie, opieka zdrowotna) szybciej dojrzewa biologicznie. Jednocześnie jednak młodzi ludzie później niż kiedyś kończą edukację, później rozpoczynają pracę zawodową oraz zakładają własną rodzinę. Moffit podkreśla, że czas adolescencji wydłużył się o ok. 8–10 lat, tworząc okres przejściowy pomiędzy dojrzałością biologiczną a społeczną.

Koncepcja społecznego upodabniania Moffit wskazuje na ważną rolę rówieśników, którzy poprzez modelowanie zachowań antyspołecznych wpływają na podejmowanie takich zachowań przez młodzież. Autorka podkreśla, że aby wspomniane modelowanie było skuteczne, nie musi istnieć bliska relacja pomiędzy rówieśnikami. Sama już ich obecność w różnych sytuacjach społecznych (podwórko, szkoła) tworzy odpowiednie warunki do ich obserwacji i naśladowania. Mechanizm upodabniania się młodzieży do grupy rówieśników w zakresie łamania norm prawnych ma przyspieszyć ich dostęp do dóbr zarezerwowanych dla osób dorosłych. Zarówno Moffit (1993), jak i Jessorowie (1977) podkreślają, że jednym z kluczowych mechanizmów wyjaśniających pojawianie się zachowań niepożądanych u młodzieży jest dyskomfort związany z ograniczeniami okresu dojrzewania.

Na nieco innym aspekcie funkcjonowania młodych ludzi skupił się Thomas Achenbach w taksonomii zaburzeń emocjonalnych oraz behawioralnych dzieci i młodzieży. Wskazuje on bowiem, że większość objawów zaburzeń psychicznych dzieci i młodzieży można zaklasyfikować do problemów w obszarze relacji młody człowiek

– środowisko społeczne lub problemy młodego człowieka z samym sobą. Te pierwsze Achenbach nazywa problemami eksternalizacyjnymi (zewnętrznyimi), drugie natomiast internalizacyjnymi (wewnętrznyimi) (Achenbach, 1966; Ostaszewski, 2014).

Do grupy zaburzeń internalizacyjnych zostały zaliczone problemy emocjonalne i behawioralne młodzieży wywołujące poczucie dyskomfortu psychicznego lub fizycznego i były to np. zaburzenia lękowe, objawy depresji, zaburzenia nastroju, wycofanie. Konsekwencją negatywnych następstw zaburzeń były zaniżona samoocena, gorsza pozycja w grupie rówieśniczej, zakłócony rozwój psychospołeczny (Wolańczyk, 2002; Ostaszewski, 2014). Zaburzenia o charakterze eksternalizacyjnym charakteryzują się wrogością wobec otoczenia, agresją oraz innymi zachowaniami antyspołecznymi. Objawy o charakterze eksternalizacyjnym dzieli się na dwie grupy. Pierwsza to zachowania agresywne, np. udział w bójkach i pobiciach, nękanie, dokuczanie innym. Druga grupa to zachowania antyspołeczne, np. kradzieże, podpalenia, picie alkoholu, używanie narkotyków, wagary. Zachowania eksternalizacyjne w pewnym zakresie obejmują również łagodniejsze formy zachowań antyspołecznych dzieci i młodzieży. Stanowiąc mogą również czynnik istotnie zwiększający ryzyko rozwoju trwałych zachowań antyspołecznych (Ostaszewski, 2014).

W tym artykule mowa jest głównie o czynnikach ryzyka, co nie oznacza, że czynniki chroniące są marginalizowane lub pomijane. Wręcz przeciwnie większość analizowanych w opracowaniu czynników może pełnić, a nawet pełni, dwojaką rolę. Z jednej strony ich deficyty mogą być traktowane jako sprzyjające pojawieniu się różnego rodzaju zaburzeń lub zachowań niepożądanych, takich jak zachowania agresywne, z drugiej jednak strony ich prawidłowe ukształtowanie może pełnić funkcję chroniącą.

CELE BADAŃ

Zachowania agresywne młodzieży są przedmiotem badań podejmowanym dosyć często. Zarówno z perspektywy psychologicznej, wychowawczo-resocjalizacyjnej, jak i prawnej jest to niewątpliwie temat ważny, a wielość podejść do omawianego zjawiska wskazuje, że nie ma jednego ogólnie przyjętego modelu badań.

W tym artykule przedstawiono próbę scharakteryzowania uwarunkowań tzw. czynników ryzyka w odniesieniu do zachowań agresywnych młodzieży. Podkreślić należy, że zaprezentowane wyniki badań mają charakter specyficzny, gdyż odnoszą się do wybranych zachowań agresywnych, będących jednocześnie czynami niezgodnymi z prawem. Aby uzyskać szerszy obraz zjawiska, dla celów porównawczych oprócz czynów agresywnych młodzieży analizowano również czyny skierowane przeciwko mieniu oraz włączono do badań młodzież, która nie miała doświadczeń z czynami niezgodnymi z prawem. Głównym celem badań była diagnoza wybranych zachowań agresywnych i przemocowych wśród młodzieży w wieku 15–19 lat. Z perspektywy prowadzonych badań ważne było również ustalenie własności osobowościowych uczniów podejmujących zachowania agresywne.

W odniesieniu do tej problematyki sformułowano następujące ogólne pytania badawcze:

1. Czy istnieją specyficzne cechy osobowościowe charakteryzujące młodzież zachowującą się w sposób agresywny?
2. Czy istnieją specyficzne cechy charakteryzujące środowisko rodzinne młodzieży zachowującej się w sposób agresywny?

3. Czy istnieją specyficzne cechy charakteryzujące środowisko lokalne, w tym rówieśnicze młodzieży zachowującej się w sposób agresywny?
4. Czy istnieje zależność pomiędzy cechami osobowości badanej młodzieży a rodzajem podejmowanych zachowań niezgodnych z prawem?

METODA

Materiał badawczy

Materiał badawczy, który został poddany analizie, zebrano w ramach badań empirycznych do pracy doktorskiej¹⁾. Badania przeprowadzone zostały w 2016 oraz 2017 r. na grupie 600 uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Łącznie uczestniczący w badaniu uczniowie zwrócili 542 kwestionariusze, z czego analizom poddano 484. Wykluczono 58 ankiet, głównie ze względu na fakt, że nie zostały one wypełnione (40 kwestionariuszy pustych) lub uczestnicy udzielali nierzetelnych odpowiedzi, zaznaczając np. wszystkie możliwe kategorie (18 ankiet).

W badaniu wzięli udział uczniowie szkół ogólnokształcących, techników oraz zasadniczych szkół zawodowych województwa mazowieckiego. Wyboru szkół i klas dokonano na podstawie listy zespołów szkół. Z każdego Zespołu szkół wylosowano klasę reprezentującą odpowiedni poziom kształcenia.

Zbadano 484 uczniów (100%), w tym 242 (50%) dziewczęta oraz 232 (48%) chłopców. W 10 przypadkach uczniowie nie podali swojej płci (2%). Badanie w całości zostało przeprowadzone przez autorkę. W ustrukturalizowanym wywiadzie klinicznym wzięło udział 39 uczniów. Średnia wieku uczniów wynosiła 17 zarówno dla dziewcząt, jak i chłopców (odpowiednio: dziewczęta $M = 16,9$; $SD = 1,2$, chłopcy $M = 17,4$; $SD = 1,6$).

Narzędzia

Z uwagi na szeroki zakres badań do zbierania danych empirycznych wykorzystano kwestionariusz samoopisowy opracowany na podstawie kwestionariusza Daphne III oraz standaryzowane kwestionariusze psychologiczne do pomiaru impulsywności (IVE), inteligencji emocjonalnej (INTE), ekspresji gniewu (SEG), samokontroli (SSS), temperamentu i charakteru (TCI) oraz funkcjonowania rodziny (SOR). W wywiadzie ustrukturalizowanym natomiast wykorzystano Mały Międzynarodowy Kwestionariusz Neuropsychiatryczny Mini-kid.

Użyte w badaniu kwestionariusze charakteryzują się potwierdzoną w badaniach trafnością i rzetelnością oraz opracowanymi normami (Hornowska, 2003; Margasiński, 2006; Jaworowska, Matczak, 2008; Jaworowska, 2011; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2002; Adamowska, 2012).

Procedura

Badanie przebiegało dwuetapowo. W pierwszej części uczniowie wypełniali zestaw kwestionariuszy, w drugiej natomiast osoby, które zgodziły się uczestniczyć w wy-

¹⁾ Pod kierunkiem prof. dr hab. Filipa Rybakowskiego, na Uniwersytecie Humanistycznym Społecznym SWPS.

wiadzie. Badanie w całości miało charakter anonimowy, aby uczniowie mogli czuć się bezpiecznie, ujawniając informacje m.in. o zachowaniach agresywnych, których byli sprawcami. Przed przystąpieniem do badań uzyskano pozytywną opinię Komisji ds. Etyki Badań Empirycznych Ludzi jako Osób Badanych oraz zgody dyrektorów szkół, rodziców oraz samych uczniów.

WYNIKI

Przejawy zachowań niezgodnych z prawem wśród badanej młodzieży

Jak już wspomniano, celem badania była próba wyodrębnienia psychospołecznych czynników ryzyka wybranych zachowań agresywnych młodzieży, będących jednocześnie czynami niezgodnymi z prawem. Aby uzyskać szerszy obraz zjawiska, uwzględniono również czyny skierowane przeciwko mieniu, które – jak przypuszczano – są popełniane przez młodzież o innym profilu osobowościowym, a pod względem częstości są najczęściej spotykane. W tym celu uczestniczących w badaniu uczniów pytano, czy kiedykolwiek zachowali się w jeden z następujących sposobów:

- Czy kiedykolwiek zniszczyłeś(aś) coś celowo, na przykład przystanek autobusowy, okno, siedzenie w autobusie lub w pociągu, samochód itp.?
- Czy kiedykolwiek ukradłeś(aś) coś w sklepie lub supermarkecie?
- Czy kiedykolwiek włamałeś(aś) się do mieszkania, budynku, pomieszczenia (strychu, piwnicy, garażu) po to, żeby coś zabrać?
- Czy kiedykolwiek ukradłeś(aś) jakiś pojazd np. rower, skuter, samochód itp.?
- Czy kiedykolwiek ukradłeś(aś) coś z samochodu?
- Czy kiedykolwiek wyrwałeś(aś) komuś torebkę, teczkę lub coś innego?
- Czy kiedykolwiek groziłeś(aś) komuś bronią lub pobiciem, po to by dostać od tej osoby pieniądze lub coś innego?
- Czy kiedykolwiek uczestniczyłeś(aś) w grupowej bijatyce na dziedzińcu szkoły, na stadionie, ulicy albo w innym miejscu publicznym?
- Czy kiedykolwiek umyślnie pobiłeś(aś) albo zraniłeś(aś) kogoś tak, że musiał pójść do lekarza?

Na tej podstawie wyodrębniono dwie grupy młodzieży. Pierwszą stanowili uczniowie, którzy przyznali się do popełnienia co najmniej jednego z wymienionych czynów niezgodnych z prawem. Drugą natomiast młodzi ludzie, którzy takich doświadczeń nie mieli. W ogólnej populacji osób badanych 33% uczniów przyznało się do popełnienia co najmniej jednego czynu niezgodnego z prawem, a więc co trzeci uczeń miał doświadczenia związane z mniej lub bardziej świadomym przekroczeniem norm prawnych. Wśród tychże uczniów wyodrębniono podgrupy czynów związanych z agresją oraz takich, w których przejawów agresji nie było. Jako czyny z elementami agresji zaliczono: udział w bójce lub pobiciu, spowodowanie uszczerbku na zdrowiu, kradzież rozbójniczą oraz wymuszenie rozbójnicze. Stanowiły one 20% badanej populacji, a więc co piąty uczestniczący w badaniu uczeń miał doświadczenia związane z zachowaniami agresywnymi (por. tab. 1). Jako czyny nieagresywne analizowane były zachowania skierowane przeciwko mieniu i były to: niszczenie mienia, kradzież w sklepie, włamanie, kradzież pojazdu (roweru, skutera, samochodu), kradzież z samochodu. Uzyskane wyniki wskazują, że niemalże wszyscy ci uczniowie, którzy przyznali się do zachowań agresywnych, również mieli na swoim koncie inne czyny

TABELA 1. Rodzaje analizowanych zachowań młodzieży

Składowe	Liczba osób	Procent
Czyny/zachowania z agresją w tym ¹ :	95	19,7
kradzież rozbójnicza	16	3,8
wymuszenie rozbójnicze	2	5,2
udział w bójce lub pobiciu	78	18,6
spowodowanie uszczerbku na zdrowiu	35	8,3
Czyny/zachowania bez agresji	64	13,2
Brak zachowań niezgodnych z prawem	325	67,1
OGÓLEM	484	100,0

¹ Czyny nie sumują się do 95, gdyż w badanej zbiorowości zdarzali się uczniowie, którzy wskazali na kilka różnych czynów/zachowań z agresją.

niezgodne z prawem, najczęściej skierowane przeciwko mieniu. W badanej populacji młodzieży odnotowano tylko jeden przypadek, w którym uczeń przyznał się wyłącznie do popełnienia czynów agresywnych.

Czynniki psychologiczne

Analiza poszczególnych wymiarów osobowości młodzieży wskazuje, że istnieje istotna statystycznie zależność pomiędzy pewnymi cechami osobowości a podejmowaniem przez młodzież zachowań niezgodnych z prawem. Szczegółowe analizy wymiarów osobowości z wykorzystaniem testu χ^2 przedstawiono w tabeli 2.

TABELA 2. Wyniki testu χ^2 dla poszczególnych wymiarów osobowości młodzieży podejmującej zachowania niezgodne z prawem

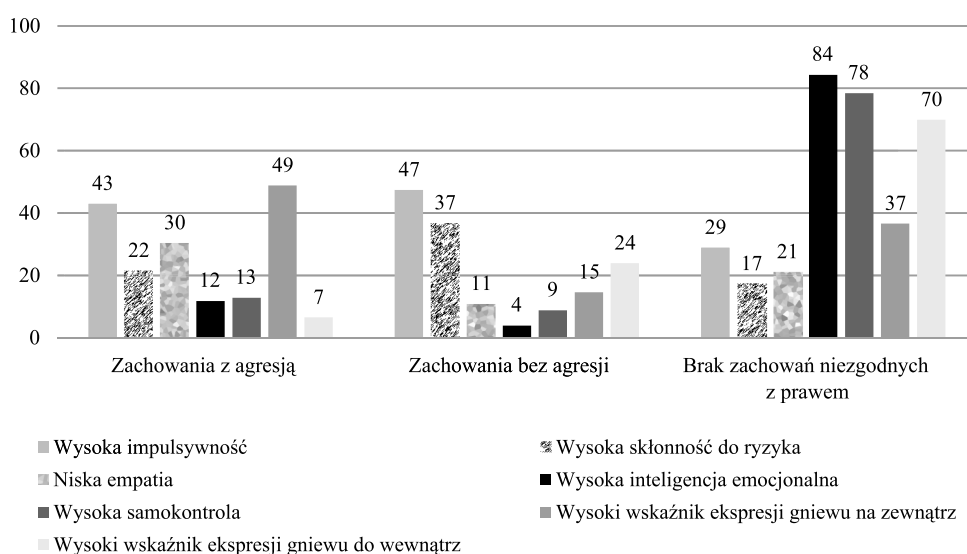
Wymiary osobowości	χ^2	<i>p</i>	V Kramera
Impulsywność	17,377	0,002	0,142
Skłonność do ryzyka	15,563	0,004	0,135
Empatia	24,216	0,001	0,168
Samokontrola	24,443	0,001	0,175
Inteligencja emocjonalna	13,507	0,009	0,132
Ekspresja gniewu do wewnątrz	21,066	0,007	0,157
Ekspresja gniewu na zewnątrz	40,628	0,001	0,218

Jak już wspomniano, w analizach uwzględniono również rodzaj popełnionego czynu, dzięki czemu możliwe było odrębne przeanalizowanie informacji dotyczących tła osobowościowego uczniów zachowujących się agresywnie oraz porównanie wyników z tymi uczniami, którzy przyznali się do zachowań niezgodnych z prawem bez elementu agresji oraz z tymi, którzy takich doświadczeń nie mieli.

Analiza natężenia oraz współwystępowania pewnych cech wskazuje na istnienie predyspozycji osobowościowych do popełniania czynów o charakterze agresywnym (zachowań agresywnych). Uczniowie, którzy popełnili czyny o charakterze agresyw-

nym, cechowali się wysoką impulsywnością, umiarkowanie wysoką skłonnością do ryzyka oraz niskim poziomem empatii.

W grupie uczniów, którzy popełnili zachowania nieagresywne (przeciwko mieniu), również dominowała wysoka impulsywność przy jednocześnie wysokiej skłonności do zachowań ryzykownych, jednak w przeciwieństwie do poprzedniej grupy poziom empatii był zdecydowanie wyższy (tylko 10% uczniów charakteryzowało się niskim poziomem empatii). Młodzi ludzie, którzy nie mieli doświadczeń z czynami niezgodnymi z prawem, wyróżniali się zdecydowanie niższą impulsywnością oraz skłonnością do ryzyka. Zaobserwowano również różnice pod względem poziomu empatii, co piąty uczeń, który nie popełnił czynów niezgodnych z prawem uzyskał niski wynik na skali empatii (por. ryc. 1).

RYCINA 1. Odsetek uczniów według poziomu uzyskiwanych wyników badanych wymiarów osobowości

Obie grupy młodzieży, zarówno ci którzy popełniali czyny agresywne, jak i nieagresywne, charakteryzowali się zdecydowanie wyższym poziomem impulsywności oraz skłonności do ryzyka w porównaniu do osób, którzy takich doświadczeń nie mieli. Wśród uczniów, którzy popełnili czyny nieagresywne, dominował wysoki poziom impulsywności oraz skłonności do ryzyka. W zbiorowości uczniów, których cechowały zachowania agresywne, dominowały wysokie wyniki na skali impulsywności oraz niski poziom empatii. Również analiza wymiarów inteligencji emocjonalnej oraz poziomu samokontroli wskazuje na istotną statystycznie zależność. Okazało się bowiem, że istnieją również różnice pod względem rodzaju popełnionego czynu: agresywnego *vs* nieagresywnego.

Według przeprowadzonych analiz istnieje zależność pomiędzy sposobem ekspresji gniewu a popełnieniem czynów niezgodnych z prawem. W grupie uczniów, którzy nie popełnili czynów niezgodnych z prawem, można zaobserwować zdecydowanie najwyższy poziom tłumienia zachowań agresywnych. Blisko 70% młodych ludzi uzyskało wynik, według którego gniew jest kierowany do wewnątrz. Nieco

ponad 36% uczniów z tej podgrupy charakteryzował wysoki poziom ekspresji gniewu na zewnątrz.

Wśród uczniów, którzy popełnili czyny nieagresywne, procesy ekspresji gniewu (do wewnątrz lub na zewnątrz) przebiegały w sposób zrównoważony. Tylko niespełna 15% uczniów charakteryzowało się wysokim wskaźnikiem ekspresji gniewu na zewnątrz, a 24% do wewnątrz. Zdecydowanie inaczej wykształcone wydają się procesy kontroli i ekspresji gniewu u osób popełniających czyny agresywne. Szczegółowe analizy wskazują bowiem na różnice w omawianych procesach. Uczniowie, którzy popełnili czyny agresywne, charakteryzowali się wysokimi wskaźnikami ekspresji gniewu na zewnątrz (niemalże połowa uczniów por. ryc. 1) przy bardzo niskim wskaźniku ekspresji gniewu do wewnątrz (zaledwie 6% uczniów uzyskało wynik wysoki).

Czynniki związane z funkcjonowaniem rodziny

Kolejnym ważnym obszarem badawczym w szacowaniu czynników ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży jest środowisko rodzinne młodych ludzi. Czynniki związane z funkcjonowaniem całego systemu rodzinnego są wymieniane jako drugie, zaraz po cechach osobowościowych, jako obszar mający szczególne znaczenie w kształtowaniu się prawidłowych bądź nieprawidłowych zachowań.

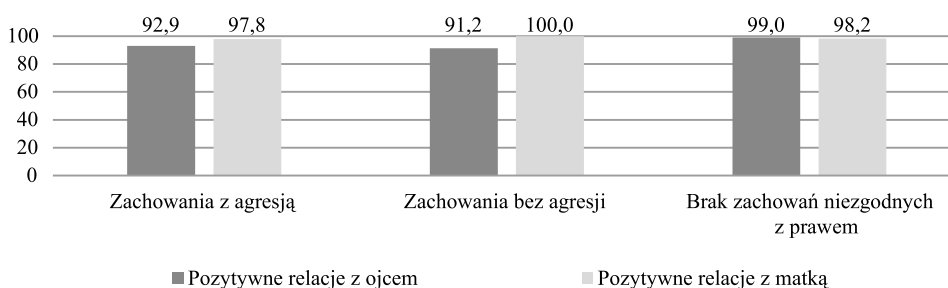
W badaniu wykorzystano koncepcję teoretyczną opisującą rodzinę i jednocześnie zawierającą narzędzia służące do jej pomiarów, którą zaprezentował Davida H. Olson i jego współpracownicy, nazywając ją Modelem Kołowym Systemów Małżeńskich i Rodziny Olsona (Olson, Barnes, 2004; Margasiński, 2006, s. 74). Rodzina według tego modelu opiera się na trzech głównych wymiarach funkcjonowania: spójności, elastyczności oraz komunikacji. Spójność odnosi się do więzi emocjonalnych pomiędzy członkami rodziny. Jako jej wskaźniki natomiast wymienia się bliskość emocjonalną pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny, jakość granic, występowanie koalicji, ilość czasu spędzanego wspólnie, zainteresowania, wspólni znajomi oraz konsultowanie podejmowanych decyzji z innymi członkami rodziny (Margasiński, 2006). Elastyczność relacji natomiast świadczy o jakości przywództwa w rodzinie, w szczególności o zdolności systemu rodzinnego do zmiany przywództwa, podziału ról i obowiązków, a także sposobu prowadzenia negocjacji. Trzecim wymiarem modelu jest komunikacja, określana jako umiejętność efektywnego porozumiewania się członków rodziny ze sobą. Wymiar ten jest niezwykle istotny, gdyż jak podkreśla Olson, wszystkie systemy rodzinne mogą zmieniać zarówno poziom spójności, jak i elastyczności, ale tylko wtedy, gdy jej członkowie potrafią efektywnie się ze sobą porozumiewać i przekazywać informacje (Margasiński, 2006).

Przeprowadzone analizy wymiarów funkcjonowania rodziny pozwoliły na wyodrębnienie istotnych statystycznie zależności pomiędzy sposobem funkcjonowania rodziny a ogólnie podejmowaniem zachowań niezgodnych z prawem przez młodzież. Zależność zaobserwowano w odniesieniu do ogólnego wskaźnika spójności oraz elastyczności rodziny (odpowiednio $\chi^2 = 226,731$; $p < 0,001$; V Kramera = 0,509; $p < 0,001$ oraz $\chi^2 = 181,049$; $p < 0,011$; V Kramera = 0,453; $p < 0,011$). Uzyskane dane poddano pogłębionym analizom mającym na celu wyodrębnienie charakterystycznych cech dla rodzin ludzi młodych, w zależności od tego, jakiego dokonali oni czynu. Okazało się, że rodziny uczniów, którzy popełnili czyny agresywne nie różnią się od rodzin uczniów sprawców czynów nieagresywnych. Zaobserwowano natomiast ogólnie

ne różnice pod względem funkcjonowania rodzin, w których młodzi ludzie wchodzili w konflikt z prawem bądź nie.

Oprócz kwestionariuszy psychologicznych w badaniu wykorzystany został kwestionariusz samoopisowy, w którym młodzież odpowiadała na szereg pytań związanych z funkcjonowaniem rodziny, relacji panujących w rodzinie, sytuacji ekonomicznej, sposobu spędzania czasu członków rodziny. Ze względu na liczbę poruszanych zagadnień, w artykule zostaną zaprezentowane jedynie wybrane czynniki wraz z wynikami.

Z perspektywy wychowawczej interesujące wydaje się, jak badana młodzież ocenia relacje ze swoimi rodzicami. Oddzielnie zapytano o ocenę relacji z matką i ojcem. Zdecydowana większość, niezależnie od grupy odpowiedziała, że są one pozytywne (układają się bardzo dobrze lub raczej dobrze). Analizy przy użyciu testu χ^2 wskazują na istotną statystycznie zależność pomiędzy popełnianiem czynów niezgodnych z prawem a oceną relacji z rodzicami ($\chi^2 = 12,975$; $p < 0,0001$). Osoby, które nie wchodziły w konflikt z prawem, częściej lepiej oceniały relacje z rodzicami, natomiast u młodzieży z zachowaniami agresywnymi zaobserwowano nieco gorszą ocenę relacji, zarówno z matką, jak i ojcem (por. ryc. 2).

RYCINA 2. Odsetek uczniów mających pozytywne relacje z rodzicami

W badaniu zastosowano również inną miarę będącą wskaźnikiem relacji z rodzicami lub innymi osobami dorosłymi sprawującymi opiekę. Zapytano bowiem o częstotliwość wspólnie spędzanego czasu na wykonywaniu jakichś czynności, mogła to być zabawa, nauka czy praca (por. tab. 3).

TABELA 3. Odpowiedzi na pytanie jak często uczeń robi coś z dorosłymi

Jak często robisz coś z dorosłymi?	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
Mniej więcej raz w tygodniu lub częściej	37,9	27,0	48,5
Mniej więcej raz w miesiącu	24,2	12,7	18,6
Kilka razy w roku	24,2	31,7	16,7
Mniej więcej raz w roku	6,3	15,9	6,1
Prawie nigdy	7,4	12,7	10,2
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Uzyskane wyniki wskazują na istotną statystycznie zależność pomiędzy czasem spędzonym z rodzicami/opiekunami na wspólnie wykonywanych czynnościach, a angażowaniem się w działalność niezgodną z prawem ($chi^2 = 23,133$; $p = 0,003$; V Kramera = 0,166; $p = 0,003$). Uczniowie, którzy nie popełniali czynów niezgodnych z prawem, znacznie częściej spędzali czas na wykonywaniu wspólnych prac z dorosłymi. Niemalże połowa badanych (49%) odpowiedziała, że co najmniej raz w tygodniu lub częściej wykonuje jakieś czynności z dorosłymi, podczas gdy w zbiorowości młodzieży z zachowaniami agresywnymi na taką częstotliwość wskazał tylko co trzeci uczeń, a wśród młodych ludzi, którzy popełnili czyn przeciwko mieniu, co czwarty. Znaczne różnice można zaobserwować również analizując skrajne odpowiedzi, w których młodzież odpowiedziała, że prawie nigdy lub co najwyżej raz w roku robi coś wspólnie ze swoimi rodzicami/opiekunami. Odpowiedzi takich udzielała najczęściej młodzież, która popełniła czyny przeciwko mieniu, co czwarty uczeń wskazał na taką odpowiedź (29%). Podkreślić należy, że uczniowie z czynami agresywnymi w niewielkim stopniu różnili się od młodzieży niemającej doświadczeń z czynami niezgodnymi z prawem, tylko o 3 punkty procentowe.

Czynniki związane z zachowaniami ryzykownymi

Wśród zachowań młodzieży wyróżnić można takie, które zachowaniami niezgodnymi z prawem nie są, ale są zachowaniami ryzykownymi. Jak się jednak wskazuje w literaturze przedmiotu stanowić mogą one istotny czynnik wpływający na pojawienie się przestępczości, modyfikować mogą jej przebieg lub wpływać na rodzaj dokonywanych czynów (McWhirter, 2008).

W prowadzonym badaniu wyodrębniono trzy rodzaje zachowań ryzykownych. Było to picie mocnego alkoholu, używanie narkotyków, dopalaczy lub palenie marihuany oraz noszenie przy sobie niebezpiecznych przedmiotów mogących posłużyć jako broń (pałka, nóż, łańcuch itp.).

Analizy wykazały, że istnieje zależność pomiędzy zachowaniami ryzykownymi młodzieży, a popełnianiem przez nich czynów niezgodnych z prawem (por. tab. 4). Zależność ta obserwowana jest zarówno w odniesieniu do czynów agresywnych, jak i tych skierowanych przeciwko mieniu.

TABELA 4. Wyniki testu chi^2 dla poszczególnych zachowań ryzykownych

Zachowania ryzykowne	chi^2	p	V Kramera
Picie mocnego alkoholu	20,550	0,001	0,221
Palenie marihuany, używanie narkotyków, dopalaczy	95,297	0,001	0,476
Noszenie przy sobie niebezpiecznych przedmiotów mogących posłużyć jako broń, np. pałka, nóż, łańcuch itp.	90,229	0,001	0,463

Szczegółowa analiza rozkładu odpowiedzi częstotliwości zachowań ryzykownych pozwoliła na wyodrębnienie różnic pomiędzy porównywanymi grupami. Uczniowie, którzy popełniali czyny niezgodne z prawem (zarówno przeciwko mieniu, jak i agresywne), zdecydowanie częściej wskazywali na doświadczenia z piciem mocnego alkoholu oraz na kontakty z narkotykami (włączono tutaj także tzw. dopalacze). Jednocześnie podkreślić należy, że młodzież zachowująca się agresywnie takich doświadczeń mia-

ła najwięcej. Niemalże 94% uczniów przyznało się do spożywania mocnego alkoholu, a 86%, do eksperymentowania z narkotykami. Wśród badanych, którzy popełnili czyny przeciwko mieniu, odsetki te były zdecydowanie niższe (odpowiednio 64% oraz 41%).

Trzecim wskaźnikiem zachowań ryzykownych było noszenie przez młodzież niebezpiecznych narzędzi, które mogły być użyte jako broń. Uzyskane odpowiedzi wyraźnie pokazują, że osoby dokonujące czynów niezgodnych z prawem zdecydowanie częściej takie przedmioty przy sobie posiadają. Podkreślić również należy, że najczęściej do posiadania niebezpiecznych narzędzi przyznawali się uczniowie popełniający czyny agresywne (50%), nieco rzadziej młodzież dokonująca przestępstw przeciwko mieniu (40%). Wśród uczniów, u których stwierdzono brak zachowań niezgodnych z prawem takie zachowania należały do rzadkości i przyznało się do nich ok. 7% badanych.

RYCINA 3. Częstotliwość podejmowanych przez młodzież zachowań ryzykownych

Istotny również okazał się związek pomiędzy spożywaniem przez młodzież alkoholu, a używaniem środków odurzających. Do analizy wykorzystano *rho* Spearmana, który wykazał, że istnieje słaby, dodatni związek pomiędzy zmiennymi ($rho = 0,229$; $p = 0,004$). Oznacza to, że młodzież, która spożywała mocny alkohol, częściej też eksperymentowała z substancjami odurzającymi.

Czynniki związane z funkcjonowaniem środowiska lokalnego

Oprócz czynników związanych z funkcjonowaniem rodziny niezwykle ważne jest środowisko lokalne. Przebywający w nim młody człowiek obserwuje i uczy się różnego rodzaju zachowań, zarówno tych pozytywnych, jak i negatywnych. Ważnym jest więc, aby dostarczane mu wzorce były prawidłowe i akceptowane społecznie.

W przeprowadzonym badaniu zastosowano cztery wskaźniki, będące miarą tzw. dobroci środowiska lokalnego (nazwa wprowadzona przez autorkę). Środowisko uznawano za „dobre”, gdy stwarzało możliwości do prawidłowego rozwoju młodego człowieka poprzez dostarczanie mu prawidłowych wzorców zachowań oraz zapewnianie pozytywnych bodźców. Pierwszym wskaźnikiem były więc pozytywne relacje badanego z miejscem zamieszkania. Drugim – pozytywne relacje sąsiedzkie, trzecim – cechy ekologiczne okolicy, a czwartym – przejawy bądź nie występowania na jej terenie zachowań niezgodnych z prawem.

Analiza wskaźnika pierwszego wykazała, że większość badanych uczniów ma pozytywny stosunek do swojego miejsca zamieszkania. Na pytanie, czy gdyby musieli się przeprowadzić, tęskniliby za okolicą, w której mieszkają, odpowiadali najczęściej twierdząco. Analizy testem χ^2 nie potwierdziły zależności. Analiza rozkładu odpowiedzi wskazuje, że uczniowie, którzy zachowywali się agresywnie najmocniej byli związani z miejscem zamieszkania, najslabiej natomiast uczniowie popełniający czyny skierowane przeciwko mieniu (por. tab. 5).

TABELA 5. Wskaźnik I – relacje badanego z miejscem zamieszkania

Gdybym musiał(a) się przeprowadzić, tęsknił(a)bym za tą okolicą	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
Zgadzam się	85,3	74,6	80,3
Nie zgadzam się	14,7	25,4	19,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Drugim wskaźnikiem „dobroci środowiska lokalnego” były pozytywne relacje osób mieszkających w danej okolicy. Wskaźnik ten został zoperacjonalizowany przez dwa pytania dotyczące pomocy sąsiedzkiej oraz współżycia sąsiedzkiego. Zarówno pomoc sąsiedzka, jak i relacje między sąsiadami były oceniane pozytywnie (por. tab. 6). Przeprowadzone analizy potwierdziły zależność pomiędzy relacjami osób mieszkających w danej okolicy a czynami niezgodnymi z prawem młodzieży ($\chi^2 = 8,062$; $p = 0,018$; V Kramera = 0,0339). Uczniowie, którzy popełnili czyny agresywne, zdecydowanie gorzej oceniali relacje sąsiedzkie panujące w ich okolicy. Nieco lepiej oceniane były one przez młodych ludzi, którzy popełnili czyny przeciwko mieniu. Najlepiej zaś przez uczniów, którzy nie wchodzili w konflikt z prawem.

Jako trzeci wskaźnik dobroci środowiska lokalnego przyjęto cechy ekologiczne okolicy. Wśród cech charakterystycznych środowiska lokalnego wyodrębniono takie

TABELA 6. Wskaźnik II – relacje osób mieszkających w danej okolicy

Składowe	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
W mojej okolicy ludzie chętnie pomagają sąsiadom			
Zgadzam się	69,5	74,6	78,4
Nie zgadzam się	30,5	25,4	21,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Ludzie w mojej okolicy na ogół dobrze ze sobą żyją			
Zgadzam się	74,7	85,7	90,9
Nie zgadzam się	25,3	14,3	9,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0

miejsca, których występowanie oceniane jest pozytywnie oraz takie, których obecność uważa się za negatywnie oddziaływującą na całą społeczność. Jako pozytywnie wpływające miejsca i świadczące o dbałości o okolicę są np. place zabaw lub inne miejsca, w których dzieci mają się gdzie bawić i spędzać czas. Natomiast jako negatywnie wpływające wymienia się zaniedbane, niezamieszkane i porzucone budynki, czy też miejsca pełne graffiti. Przeprowadzone analizy statystyczne nie wykazały istotnej statystycznie zależności pomiędzy zmiennymi ($\chi^2 = 0,532$; $p = 0,766$). Szczegółowa analiza rozkładu odpowiedzi ukazała jednak pewne różnice w udzielanych przez młodzież odpowiedziach.

TABELA 7. Wskaźnik III – charakterystyka okolicy

Składowe	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
W mojej okolicy dzieci mają się gdzie bawić			
Zgadzam się	63,2	65,1	70,8
Nie zgadzam się	36,8	34,9	29,2
Ogółem	100,0	100,0	100,0
W mojej okolicy są puste i porzucone budynki			
Zgadzam się	54,7	46,0	34,5
Nie zgadzam się	45,3	36,0	45,5
Ogółem	100,0	100,0	100,0
W mojej okolicy jest dużo graffiti			
Zgadzam się	30,5	19,0	11,7
Nie zgadzam się	69,5	81,0	88,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Młodzież, która nie dokonała czynów niezgodnych z prawem, częściej wskazywała na występowanie w ich okolicy zamieszkania miejsc przyjaznych dla dzieci i młodzieży, takich w których można się bawić lub spotykać z rówieśnikami (niemalże 71%). Z kolei uczniowie, którzy popełnili czyny agresywne, zdecydowanie częściej wskazywali na występowanie w ich okolicy miejsc zaniedbanych, opuszczonych (55%) czy pełnych graffiti (31%).

Czwartym brany pod uwagę wskaźnikiem były przejawy występowania w okolicy zachowań niezgodnych z prawem. Wskaźnik ten został zoperacjonalizowany przez trzy pytania. Uczestniczącą w badaniu młodzież zapytano, czy w okolicy, w której mieszkają, występuje przestępczość, czy sprzedaje się narkotyki oraz czy są bójki. Przeprowadzone analizy potwierdziły istotną statystycznie zależność pomiędzy obserwowaną przestępczością w okolicy a podejmowaniem zachowań niezgodnych z prawem przez młodzież ($\chi^2 = 34,120$; $p = 0,001$; V Kramera = 0,285).

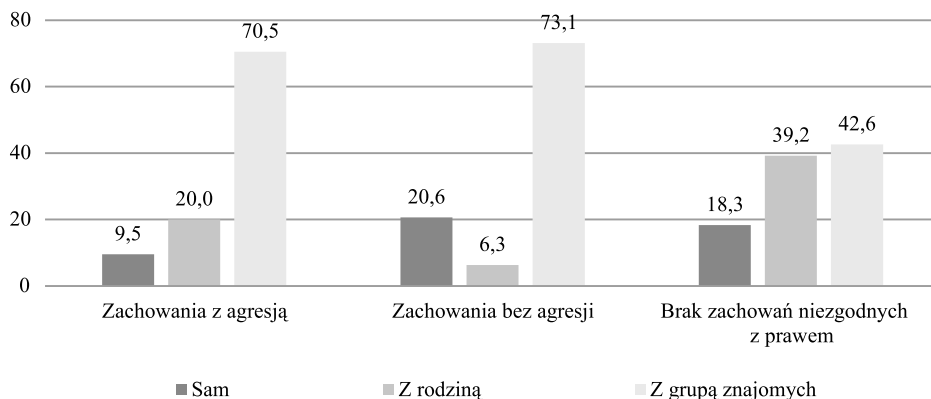
Pod względem oznak przestępczości w miejscu zamieszkania okazało się, że młodzież zachowująca się w sposób agresywny zdecydowanie częściej odpowiadała, że jest to zjawisko przez nich spotykane. Ponad połowa (55%) wskazała na występowanie bójek, 40% na sprzedaż narkotyków, a ponad 46% ogólnie na przestępczość.

Wśród młodzieży nieagresywnej (uczniowie, którzy popełnili czyny przeciwko mieniu) ocena wskaźnika przestępczości w okolicy wypadła nieco lepiej niż u młodzieży agresywnej, lecz najlepiej swoją okolicę oceniali młodzi ludzie nie mający doświadczeń z przekraczaniem norm prawnych. Zaledwie co czwarty wskazał na bójki w okolicy, co szósty na sprzedaż narkotyków, a co piąty ogólnie na występowanie przestępczości (por. tab. 8).

W literaturze dotyczącej przestępczości młodzieży podkreśla się, że najczęściej do popełniania czynów niezgodnych z prawem dochodzi poza domem rodzinnym młodego człowieka (McWhirter i in., 2008). Wyjątek oczywiście stanowią tutaj takie czyny i związane z nimi sytuacje, w których to działanie przestępcze skierowane jest ściśle wobec członków najbliższej rodziny (np. okradanie ich, wymuszanie pieniędzy, wynoszenie przedmiotów z domu i ich sprzedaż, pobicia, groźby).

TABELA 8. Wskaźnik IV – przestępczość

Składowe	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
W mojej okolicy występuje przestępczość			
Zgadzam się	46,3	30,2	23,1
Nie zgadzam się	53,7	69,8	76,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0
W mojej okolicy sprzedaje się narkotyki			
Zgadzam się	40,0	23,8	15,9
Nie zgadzam się	60,0	76,2	84,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0
W mojej okolicy są bójki			
Zgadzam się	54,7	31,7	25,0
Nie zgadzam się	45,3	68,3	75,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0

RYCINA 4. Odpowiedzi na pytanie z kim uczeń spędza większość wolnego czasu (w procentach)

W prowadzonym badaniu zbierano informacje dotyczące sposobu spędzania przez młodzież czasu wolnego, a w szczególności weryfikowano, z kim jest on spędzany.

Analizy wyników dokonano za pomocą testu χ^2 . Okazało się, że istnieje istotna statystycznie zależność między tym, z kim młodzież spędza większość wolnego czasu a przestępczością ($\chi^2 = 38,55$; $p < 0,001$; V Kramera = 0,303). Uczniowie, zarówno ci, którzy popełnili czyny agresywne, jak i nieagresywne, zdecydowanie bardziej preferowali spędzanie czasu wolnego w towarzystwie osób znajomych (odpowiednio 71% oraz 73%). Wśród młodzieży, u której brak było zachowań niezgodnych z prawem, ten rozkład był bardziej równomierny (por. ryc. 4).

Czynniki związane z środowiskiem rówieśniczym

Uczestniczącą w badaniu młodzież pytano również o to, czy ma grupę znajomych, z którymi spędza czas, np. robiąc coś razem czy wychodząc gdzieś wspólnie. Młodzi ludzie charakteryzujący się zachowaniami agresywnymi zdecydowanie częściej (97%) wskazywali, że mają takich znajomych. Mimo że młodzież niedokonująca czynów niezgodnych z prawem w ok. 43% wskazywała, że preferuje spędzanie czasu z grupą znajomych, to zapytana o to, czy ma taką grupę znajomych w 91% wskazała, że tak. Wśród uczniów, którzy popełnili czyn przeciwko mieniu, tylko 84% udzieliło twierdzącej odpowiedzi.

W literaturze przedmiotu szeroko podejmowany jest temat wpływu grupy na popełnianie przestępstw, w szczególności oddziaływania starszych członków grupy na młodszych. Dlatego też biorącą udział w badaniu młodzież zapytano o to, w jakim wieku jest większość członków grupy, z którymi spędza czas (por. tab. 9).

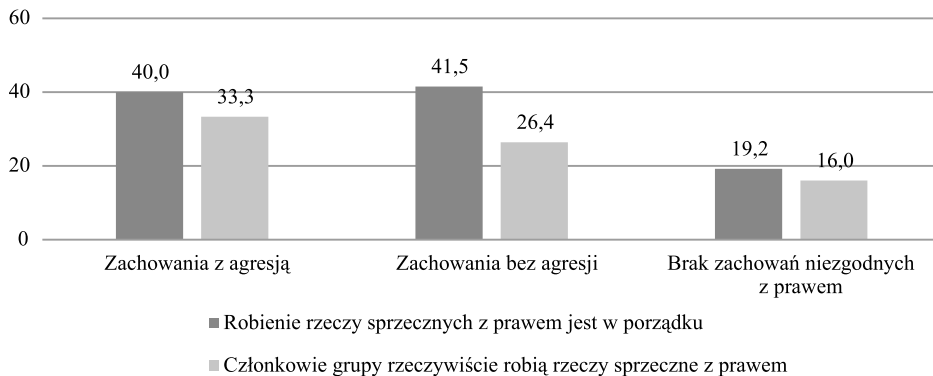
TABELA 9. Rozkład odpowiedzi na pytanie „w jakim wieku jest większość członków twojej grupy?”

Wiek	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
Do 15 lat	–	1,9	3,4
Od 16 do 18 lat	55,6	83,0	69,7
Od 18 do 25 lat	30,0	11,3	22,7
26 lat i więcej	1,1	3,8	1,3
Grupy mieszane	13,3	–	2,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Przeprowadzone analizy statystyczne z wykorzystaniem testu χ^2 wykazały, że istnieje zależność w wieku członków grupy badanego a podejmowaniem przez niego zachowań niezgodnych z prawem ($\chi^2 = 31,417$; $p = 0,001$; V Kramera = 0,203). Młodzież agresywna częściej przebywała z osobami pełnoletnimi lub w różnym wieku. Uczniowie, którzy popełnili czyny przeciwko mieniu, preferowali towarzystwo swoich rówieśników, a u młodych ludzi, niewchodzących w konflikt z prawem były reprezentowane wszystkie grupy, z dominacją jednak rówieśników.

Uczniowie zapytani zostali również o to, czy w grupie ich znajomych są akceptowane zachowania sprzeczne z prawem oraz czy członkowie grupy faktycznie robią

razem takie rzeczy. Uzyskano wyniki, według których w grupie młodzieży dokonującej czynów niezgodnych z prawem przyzwolenie na ich popełnianie jest wyższe niż wśród młodzieży, która norm prawnych nie naruszała (por. ryc. 5). Co trzeci uczeń, który popełnił czyn agresywny oraz co czwarty – przeciwko mieniu odpowiedział, że członkowie jego grupy faktycznie robią rzeczy sprzeczne z prawem. Jak już wspomniano, wśród uczniów niepopołniających czynów niezgodnych z prawem nie tylko przyzwolenie na ich popełnianie było mniejsze, ale również faktycznie takie zachowania w grupie rówieśniczej występowały rzadziej.

RYCINA 5. Stosunek do zachowań niezgodnych z prawem (w procentach)

Wynik ten został potwierdzony szczegółowymi analizami, które wykazały, że istnieje istotna statystycznie zależność pomiędzy podejmowaniem zachowań niezgodnych z prawem a przyzwoleniem na takie zachowania ($\chi^2 = 20,770$; $p = 0,001$; V Kramera = 0,233) i faktycznymi zachowaniami ($\chi^2 = 12,387$; $p = 0,002$; V Kramera = 0,181).

Jak już wspomniano, przedmiotem zainteresowania był również sposób spędzania wolnego czasu badanej młodzieży. Uczniowie otrzymali zestaw pytań dotyczący sposobu spędzania czasu ze znajomymi. Przedstawiono im osiem różnych możliwych odpowiedzi, prosząc, aby na czterostopniowej skali od 1 (nigdy) do 4 (zawsze) udzielili odpowiedzi, czy zazwyczaj zachowują się w dany sposób. Cztery przedstawione kategorie miały charakter neutralny (chodzenie na imprezy, granie w zespole muzycznym, uprawianie sportu oraz gry komputerowe czy korzystanie z portali społecznościowych) oraz cztery dotyczyły zachowań o zabarwieniu negatywnym, jak: picie alkoholu, zażywanie narkotyków, niszczenie przedmiotów, kradzieże oraz zaczepianie dla zabawy przypadkowych osób. Uczniowie mogli również wypowiedzieć się, czy oprócz tych przedstawionych przez badacza czynności podejmują inne, a jeżeli tak, to krótko je scharakteryzować. Szczegółowy rozkład uzyskanych odpowiedzi przedstawiono w tabelach 10 i 11.

Zgromadzone w ten sposób informacje przedstawiają obraz aktywności młodzieży poza ich miejscem zamieszkania. Analiza tychże zachowań wskazuje na zależność pomiędzy podejmowaniem zachowań niezgodnych z prawem a rodzajem aktywności ($\chi^2 = 39,057$; $p = 0,007$; V Kramera = 0,230).

Młodzież dokonująca czynów niezgodnych z prawem częściej podejmowała działania polegające na większej stymulacji i odbiorze bodźców niż uczniowie z grupy kontrolnej. Młodzi ludzie częściej spędzali czas z grupą swoich znajomych na imprezach,

TABELA 10. Rozkład odpowiedzi na pytanie „kiedy jesteś poza domem ze znajomymi ze swojej grupy, co zwykle robisz?” (A)

Składowe	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
Chodzimy na imprezy			
Nigdy	5,6	11,3	17,2
Czasami	56,7	62,3	61,5
Często lub zawsze	37,8	26,4	21,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Gramy w zespole muzycznym			
Nigdy	90,2	88,2	91,1
Czasami	3,3	2,0	4,3
Często lub zawsze	6,5	9,8	4,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Uprawiamy sport			
Nigdy	12,4	17,0	19,8
Czasami	42,7	35,8	45,2
Często lub zawsze	44,9	47,2	35,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Gramy w gry komputerowe, wchodzimy na portale społecznościowe			
Nigdy	11,0	15,1	15,0
Czasami	27,5	28,3	42,9
Często lub zawsze	61,5	56,6	42,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0

uprawiali sporty lub grali w gry komputerowe. Zwracają uwagę wyniki uczniów agresywnych, którzy pod względem aktywności (przypuszczać można, że również zapotrzebowania na stymulację) dominowali.

Poza analizą czynników pozytywnych lub neutralnych, szczególną uwagę zwrócono na zachowania o charakterze negatywnym. Było to picie alkoholu, zażywanie narkotyków, niszczenie przedmiotów, kradzieże oraz zaczepianie i straszenie przypadkowych osób dla zabawy. Szczególnie na tym właśnie wymiarze uwidoczniły się różnice pomiędzy porównywanymi grupami. Młodzież, która popełniła czyny niezgodne z prawem, zdecydowanie częściej będąc poza domem ze znajomymi sięgała po alkohol lub narkotyki. Prawie 93% uczniów agresywnych wskazało na taką odpowiedź, 81% z grupy czynów przeciwko mieniu oraz 71% uczniów niemających doświadczeń z popełnianiem czynów niezgodnych z prawem.

Ponadto młodzież agresywną zdecydowanie częściej charakteryzowało podejmowanie innych zachowań ryzykownych czy nawet antyspołecznych mających na celu przełamanie nudy oraz dostarczenie nowych wrażeń i wyzwań. Takimi działaniami były kradzieże sklepowe oraz niszczenie i dewastowanie przedmiotów dla zabawy. W odniesieniu do zachowań polegających na „wygłupach” polegających na straszeniu

TABELA 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie „kiedy jesteś poza domem ze znajomymi ze swojej grupy, co zwykle robisz?” (B)

Składowe	Zachowania z agresją	Zachowania bez agresji	Brak zachowań niezgodnych z prawem
	% uczniów	% uczniów	% uczniów
Pijemy alkohol lub bierzemy narkotyki			
Nigdy	20,9	21,2	50,8
Czasami	46,2	36,5	39,4
Często lub zawsze	33,0	42,3	9,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Rozwalamy lub niszczymy przedmioty dla zabawy			
Nigdy	73,9	83,0	96,2
Czasami	19,3	15,1	3,4
Często lub zawsze	6,8	1,9	0,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Kradniemy w sklepach dla zabawy			
Nigdy	93,4	92,3	99,2
Czasami	2,2	3,8	0,8
Często lub zawsze	4,4	3,8	–
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Straszmy i zaczepiamy przypadkowych ludzi dla zabawy			
Nigdy	87,9	92,5	89,9
Czasami	7,7	5,7	8,4
Często lub zawsze	4,4	1,9	1,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0

i zaczepianiu przypadkowych osób dla zabawy, nie zaobserwowano znaczących różnic w uzyskanych wynikach. Takie zachowania najbardziej charakterystyczne były dla uczniów agresywnych (12%), choć w zbiorowości młodych osób deklarujących brak zachowań niezgodnych z prawem takie działania dotyczyły 10% badanych, a wśród uczniów popełniających czyny przeciwko mieniu 8%.

Analizy statystyczne wskaźnika negatywnych zachowań poza domem i podejmowania zachowań niezgodnych z prawem wskazują na istotną statystycznie zależność ($\chi^2 = 63,384$; $p = 0,001$; V Kramera = 0,292).

Czynniki związane z środowiskiem szkolnym

Edukacja oraz system szkolny są ważnym aspektem, który bierze się pod uwagę, analizując zachowania niezgodne z prawem młodzieży. Bardzo często do tego typu zachowań dochodzi właśnie na terenie szkoły (szczególnie tych związanych z agresją lub skierowanych przeciwko mieniu).

W prowadzonym badaniu zastosowano trzy mierniki sytuacji szkolnej ucznia. Pierwszym z nich był wskaźnik relacji ucznia do szkoły, drugim – osiągnięcia szkolne,

trzecim natomiast przejawy nieprzystosowania szkolnego. Relację ucznia do szkoły zoperacjonalizowano pytaniem o to, czy lubi chodzić do szkoły. Uczestnicząca w badaniu młodzież mogła udzielić odpowiedzi na czterostopniowej skali od 1 (bardzo lubię) do 4 (wcale nie lubię). Młodzież dokonująca czynów niezgodnych z prawem częściej odpowiadała, że lubi chodzić do szkoły (por. ryc. 6). Analiza testem χ^2 nie wykazała istnienia zależności istotnej statystycznie pomiędzy zmiennymi ($\chi^2 = 9,470$; $p = 0,149$).

RYCINA 6. Powtarzanie klasy oraz stosunek uczniów do szkoły (w procentach)

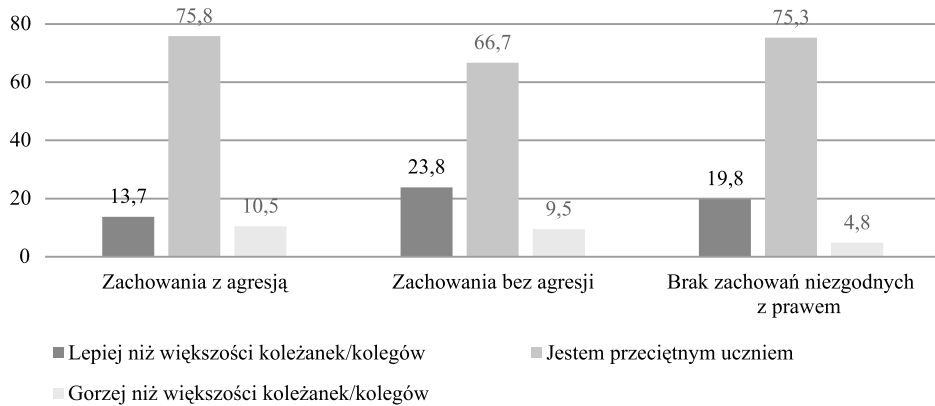
Drugim wskaźnikiem sytuacji szkolnej ucznia były jego osiągnięcia szkolne. Badanych pytano o to, czy kiedykolwiek zostali na drugi rok w tej samej klasie oraz jak oceniają swoje osiągnięcia w nauce w porównaniu do innych uczniów w ich klasie.

Przeprowadzone analizy nie wykazały istotnej zależności między porównywanymi grupami pod względem częstości powtarzania klasy ($\chi^2 = 0,117$; $p = 0,943$). Większość badanych uczniów, niezależnie od grupy, nigdy nie została na drugi rok w tej samej klasie. Pozostali badani odpowiedzieli, że powtarzali klasę jeden raz (por. ryc. 6).

Również pod względem osiąganych wyników w szkole nie stwierdzono zależności pomiędzy porównywanymi grupami młodzieży ($\chi^2 = 4,020$; $p = 0,134$). Większość badanych wskazywała (odpowiednio 76%, 67% oraz 75%), że na tle klasy uzyskuje przeciętne wyniki w nauce. Niewielkie różnice między porównywanymi grupami zaobserwowano w odniesieniu do skrajnych frakcji, a więc do uczniów, którzy uczyli się bardzo dobrze (lepiej niż większość koleżanek, kolegów w klasie) lub bardzo słabo (gorzej niż większość koleżanek, kolegów w klasie). Uzyskany wynik analiz testem χ^2 nie wskazuje na istnienie zależności pomiędzy wynikami edukacyjnymi (wysokimi bądź niskimi), a zachowaniami niezgodnymi z prawem ($\chi^2 = 3,60$; $p = 0,059$). Na rycinie 7 zaprezentowano szczegółowy rozkład odpowiedzi.

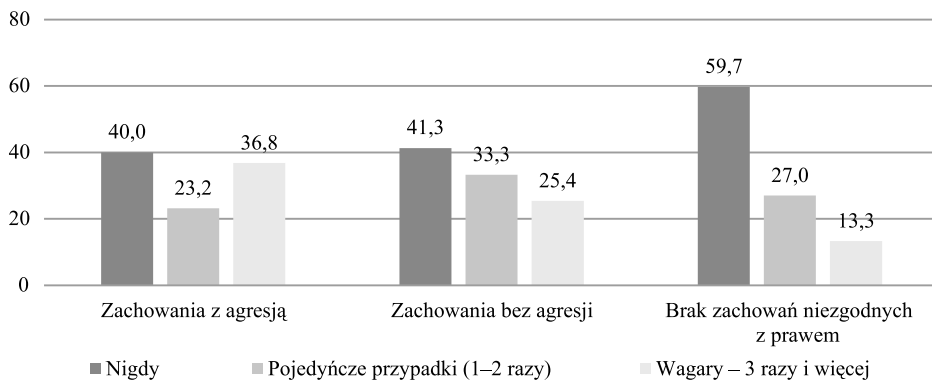
Trzecim miernikiem sytuacji szkolnej były przejawy nieprzystosowania szkolnego młodzieży. Zmienna ta została zoperacjonalizowana przez pytanie dotyczące częstości wagarowania. Pytano bowiem uczniów, czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło im się wagarować przez co najmniej cały dzień. Proszono również, aby wymieniano tylko sytuacje wagarów, o których nie wiedzieli rodzice lub nie odbywały się one za ich zgodą.

Analiza wyników wskazuje na zależność pomiędzy częstością wagarowania a podejmowaniem zachowań niezgodnych z prawem. Uczniowie w porównywanych grupach nie różnią się znacząco pod względem jednorazowych przypadków

RYCINA 7. Rozkład odpowiedzi na pytanie „jak ci idzie w szkole w porównaniu z innymi uczniami w klasie?” (w procentach)

pójścia na wagary. Zasadnicze różnice zaobserwowano pomiędzy tymi, którzy ani razu nie byli na wagarach w ostatnim roku, a tymi, u których takich zachowań było co najmniej trzy lub więcej. W grupie młodzieży agresywnej takich zachowań było zdecydowanie najwięcej, najmniej natomiast u młodych ludzi niemających problemu z przekraczaniem norm prawnych (por. ryc. 8). Analizy wykazały, że istnieje zależność pomiędzy częstotliwością chodzenia na wagary, a podejmowaniem zachowań niezgodnych z prawem przez młodzież $\chi^2 = 28,204$; $p = 0,001$; V Kramera = 0,183).

RYCINA 8. Rozkład odpowiedzi na pytanie „czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło ci się wagarować cały dzień?” (w procentach)

DYSKUSJA WYNIKÓW

Analiza danych uzyskanych w badaniu pozwoliła na opracowanie zbioru cech charakteryzujących młodzież, w zależności od faktu popełnienia – bądź nie – czynu niezgodnego z prawem. Uzyskane wyniki badań potwierdzają istnienie syndromu zachowań problemowych, który został omówiony w części teoretycznej. Przeprowadzone

badanie pozwoliło na uchwycenie pewnych zależności pomiędzy badanymi uczniami w odniesieniu do rodzaju popełnionego czynu (agresywnego lub skierowanego przeciwko mieniu). Szczegółowe analizy wskazują, że uczniowie, którzy popełnili czyny o charakterze agresywnym, cechowali się wysoką impulsywnością, umiarkowanie wysoką skłonnością do ryzyka oraz niskim poziomem empatii, deficytami w poziomie inteligencji emocjonalnej oraz samokontroli. Ponadto gniew najczęściej kierowany był u badanych osób agresywnych na zewnątrz.

Przypuszczać można więc, że młodzież popełniająca czyny niezgodne z prawem o charakterze agresywnym, w dużej mierze angażowała się w nie pod wpływem impulsu, a sprzyjały temu deficyty w zakresie umiejętności kontroli własnego zachowania, braku wykształconych mechanizmów hamowania i kontroli agresji. Obie grupy młodzieży, zarówno ci którzy popełniali czyny agresywne, jak i nieagresywne, charakteryzowali się zdecydowanie wyższym poziomem impulsywności oraz skłonności do ryzyka niż młodzież takich doświadczeń niemająca. Przypuszczać więc można, że popełnianie czynów niezgodnych z prawem mogło być związane z łatwością, z jaką osoby impulsywne (uzyskujące wysoki wynik na skali) tracą kontrolę nad swoimi emocjami i zachowaniem.

W literaturze zwraca się również uwagę na fakt, że osoby takie nie potrafią przewidywać konsekwencji podejmowanych przez siebie działań, łatwo irytują się oraz popadają w złość. W sytuacjach trudnych natomiast przejawiać mogą tendencje do gniewu i zachowań agresywnych (Eysenck, Eysenck, 2011; Jaworowska, 2011). Wśród uczniów, którzy popełnili czyny nieagresywne dominował wysoki poziom skłonności do ryzyka (37% uczniów uzyskało wysokie wyniki na skali). W odniesieniu do faktu, iż były to czyny skierowane przeciwko mieniu, można przypuszczać, że mogły mieć one charakter przemyślanych i zaplanowanych działań.

Wśród czynów z agresją wysoki poziom impulsywności był wzmocniony słabo wykształconą empatią, co sprawiało, że uczniowie ci byli bardziej podatni na działanie czynników wyzwających. Empatia pozwala bowiem przyjąć perspektywę drugiego człowieka, a deficyty w jej sferze sprawiają, że człowiek pozbawiony jest hamulców zachowań agresywnych (Aronson, Wieczorkowska, 2001). Inteligencja emocjonalna jest określana jako kompetencja człowieka do rozumienia oraz rozpoznawania stanów emocjonalnych zarówno własnych, jak i innych ludzi. Wykorzystywana jest również do różnicowania uzyskanych informacji w kierowaniu myśleniem i zachowaniem (Salovey, Mayer, 1990; Jaworowska, Matczak, 2008). Samokontrola natomiast jest uznawana za wyznacznik moralnego rozwoju i wychowania człowieka. Im wyższy jej poziom, tym lepsze przystosowanie do życia w społeczeństwie (Baumeister, Boden, Smart, 1996).

Podobnie jak w analizowanych wcześniej wymiarach i tutaj przedstawić można pewien specyficzny profil młodzieży. W odniesieniu do inteligencji emocjonalnej i samokontroli bardzo wyraźnie zarysowały się różnice pod względem natężenia cech. Młodzież, która nie miała doświadczeń z zachowaniami niezgodnymi z prawem, charakteryzowała się zdecydowanie wyższymi kompetencjami w zakresie samokontroli, cechował ją również wyższy poziom inteligencji emocjonalnej. Młodzi ludzie, którzy przyznali się do zachowań niezgodnych z prawem, zarówno agresywnych, jak i nieagresywnych, wykazywali poważne deficyty w zakresie inteligencji emocjonalnej i samokontroli.

Warto również zwrócić uwagę na różnice pomiędzy młodzieżą ze względu na rodzaj czynu niezgodnego z prawem. Pomimo charakterystycznych dla obu grup

niskich kompetencji w zakresie rozumienia oraz rozpoznawania stanów emocjonalnych, zarówno własnych, jak i innych ludzi, to młodzież dokonująca czynów nieagresywnych charakteryzowała się nieco gorszymi kompetencjami w tym zakresie. Działania agresywne młodzieży najczęściej były podyktowane sytuacją bieżącą i związanym z tym działaniem impulsywnym. W odniesieniu do uczniów, którzy dokonali czynów skierowanych przeciwko mieniu, można powiedzieć, że miały one charakter bardziej przemyślanych działań i były to np. kradzież ze sklepu, kradzież z samochodu, kradzież pojazdu. Podkreślić należy, że uczniowie ci charakteryzowali się wyższą skłonnością do zachowań ryzykownych, a więc takich działań, w których mogli przewidzieć ich konsekwencje. Przy niskiej empatii oraz bardzo niskiej inteligencji emocjonalnej i samokontroli byli pozbawieni bodźców hamujących. Pomimo że mogli zdawać sobie sprawę z konsekwencji działania, to nie potrafili zrozumieć, jak inni ludzie mogą czuć się z konsekwencjami czynów, których doświadczyli z ich strony.

Interesujące informacje uzyskano, analizując sposób ekspresji gniewu uczestniczącej w badaniu młodzieży. Gniew jest jedną z reakcji emocjonalnych, która pojawia się, gdy zostanie zaburzone poczucie bezpieczeństwa (Wilczyńska, Mazur, 2013). Najczęściej utożsamiany jest z różnego rodzaju zachowaniami negatywnymi, bardzo często również wiąże się go z przestępczością, chociaż w praktyce tak być nie musi. Ekspresja gniewu może następować w dwóch kierunkach: do wewnątrz oraz na zewnątrz (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2000; Wilczyńska, Mazur, 2013). Gniew skierowany na zewnątrz w większym stopniu jest związany z widocznymi przejawami agresji fizycznej, a gniew skierowany do wewnątrz z tłumieniem i kontrolą emocji gniewu. Przyjmuje się, że im jednostka przejawia większą tendencję do zachowań agresywnych eksponowanych na zewnątrz, tym mniejsza jest u niej siła tłumienia i kontroli emocji gniewu.

Nie udało się stworzyć profilu rodziny specyficznego dla młodych ludzi zachowujących się w sposób agresywny, udało się jednak wyodrębnić pewne cechy charakterystyczne dla rodzin, w których młodzi ludzie dokonują czynów niezgodnych z prawem. Okazało się bowiem, że rodziny uczniów popełniających czyny niezgodne z prawem charakteryzują się brakiem spójności oraz elastyczności. Wskazuje to na zaburzone więzi emocjonalne pomiędzy członkami rodziny, brak zdolności systemu rodzinnego do zmiany przywództwa, odpowiedniego podziału ról i obowiązków. W zakresie czynników związanych z funkcjonowaniem rodziny uzyskano interesujące wyniki w badaniu samoopisowym młodzieży. Otrzymane dane wskazują bowiem na zależność pomiędzy rodzajem popełnionego czynu (agresywny *vs* nieagresywny) a oceną relacji z rodzicami. Wśród uczniów, którzy nie mieli problemów z przekraczaniem norm prawnych, zarówno relacje z ojcem, jak i z matką, były oceniane tak samo dobrze.

Pewne różnice można zaobserwować w zbiorowości uczniów, którzy przyznali się do popełnienia czynów niezgodnych z prawem. O ile zachowania bez elementów agresji nie wpływały na ocenę relacji z matką, o tyle już w odniesieniu do ojca można zaobserwować pewne różnice. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują również, że osoby agresywne nieco gorzej oceniają swoje relacje z obojgiem rodziców. Ponadto okazało się, że niezwykle ważnym czynnikiem związanym z podejmowaniem przez młodzież zachowań niezgodnych z prawem jest czas, jaki dorośli poświęcają dzieciom. Młodzi ludzie, którzy dokonywali czynów agresywnych, znacznie częściej byli pozbawieni nadzoru rodzicielskiego, zdecydowanie rzadziej spędzali czas wolny z członkami

swojej rodziny (preferowali towarzystwo rówieśników), a na wykonywanie wspólnych prac z dorosłymi (rodzicami/opiekunami) wskazywali rzadko.

W prowadzonym badaniu wyodrębniono trzy rodzaje zachowań ryzykownych. Było to picie mocnego alkoholu, używanie narkotyków, dopalaczy lub palenie marihuany oraz noszenie przy sobie niebezpiecznych przedmiotów mogących posłużyć jako broń (pałka, nóż, łańcuch, itp.). Analizy wykazały, że istnieje zależność pomiędzy zachowaniami ryzykownymi młodzieży a popełnianiem przez nich czynów niezgodnych z prawem. Ujawniono, że młodzież agresywna zdecydowanie częściej sięgała po mocny alkohol (94%), częściej też eksperymentowała z narkotykami (86%) oraz, co było znamienne, nosiła przy sobie przedmioty, które mogły posłużyć jako broń np. nóż, pałka, łańcuch.

Ujawniono duże różnice pod względem oceny środowiska lokalnego. Młodzież agresywna gorzej oceniała miejsce swojego zamieszkania. Uczniowie częściej byli narażeni na oddziaływanie środowiska kryminogennego, wskazywali w swoich odpowiedziach, że w ich najbliższej okolicy dochodzi do bójek, sprzedaje się narkotyki lub ogólnie popełnia się przestępstwa.

Ciekawe wnioski uzyskano, analizując opinię młodzieży dotyczącą zachowań niezgodnych z prawem. Okazało się, że młodzież mająca doświadczenia z przekraczaniem norm prawnych zdecydowanie częściej wskazywała na większe przyzwolenie na zachowania o takim charakterze, a grupa, do której młodzi ludzie przynależeli, częściej w taki sposób się zachowywała. Młodzi ludzie, dokonując czynów agresywnych, wykazywali większą aktywność pod względem zarówno kontaktów rówieśniczych, jak i wybierania działalności charakteryzującej się większym zapotrzebowaniem na bodźce.

Szczegółowe analizy sytuacji szkolnej uczestniczących w badaniu uczniów nie wskazują na istnienie zależności pomiędzy powtarzaniem klasy czy osiąganymi wynikami w nauce. Niewielkie różnice pomiędzy grupami zaobserwowano w odniesieniu do relacji uczniów do szkoły. Uczniowie dokonujący czynów niezgodnych z prawem, zarówno agresywnych, jak i nieagresywnych, częściej wskazywali na swój pozytywny stosunek do szkoły niż młodzież takich doświadczeń nieposiadająca. Jako istotny czynnik ryzyka można uznać wagarowanie młodzieży. Uczniowie, którzy popełnili czyny niezgodne z prawem (zarówno agresywne, jak i nieagresywne), zdecydowanie częściej wagarowali, a więc spędzali czas poza kontrolą osób dorosłych.

Podsumowując podkreślić należy, że zaprezentowane wyniki badań są częścią szerszych analiz. W tym artykule zaprezentowano jedynie te, które bądź to wskazują na istnienie pewnych zależności lub wręcz przeciwnie, pomimo takich założeń, nie zostały potwierdzone. Warto jednak podkreślić, że kierunek poszukiwania psychospołecznych czynników ryzyka zachowań agresywnych wydaje się właściwy ze względu na wielowymiarowość zjawiska agresji. W opracowaniu poruszono jedynie zagadnienia agresji związanej z wybranymi czynami niezgodnymi z prawem. Pamiętać jednak należy, że katalog czynów agresywnych jest zdecydowanie szerszy. Duży obszar zachowań agresywnych dotyczy relacji rówieśniczych. Poszukując czynników ryzyka zachowań agresywnych młodzieży, warto również zwrócić uwagę na zachowania autoagresywne, gdyż zestaw czynników je wywołujących może być nieco inny niż w agresji kierowanej na innych ludzi czy obiekty.

BIBLIOGRAFIA

- Achenbach, T. (1966). The classification of children's psychiatric symptoms: a factor-analytic study. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(7), 1–37.
- Adamowska, S. (2012). *Badanie zgodności rozpoznań psychiatrycznych u dzieci i młodzieży kryteriami diagnostycznymi klasyfikacji ICD-10 za pomocą kwestionariusza MINI-Kid*. Rozprawa doktorska, Katedra i Klinika Psychiatrii Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu.
- Aronson, E., Wieczorkowska-Wierzbńska, G. (2001). *Kontrola naszych myśli i uczuć*. Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski.
- Baumeister, R.E., Boden, J.M., Smart, L. (1996). *Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem*. Psychological Review Copyright by the American Psychological Association, Inc. 996, Vol 103, No. 1, Case Western Reserve University.
- Eysenck, H.J., Eysenck, S.B.G. (2011). *Podręcznik do skal osobowości Eysencka (EPS dla dorosłych)*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Farrington, D. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12, 177–190.
- Hornowska, E. (2003). *Temperamentalne uwarunkowania zachowania*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Jaworowska, A., Matczak, A. (2008). *Popularny Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej*. Warszawa: Pracownia Testów PTP.
- Jaworowska, A. (2011). *Kwestionariusz Impulsywności. Impulsywność, Skłonności do ryzyka, Empatia*. Warszawa: Pracownia Testów PTP.
- Jessor, R., Jessor, S. (1977). *Problem behavior and psychological development: a longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Margasiński, A. (2006). Rodzina w Modelu Kołowym i FACES IV Davida H. Olsona. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 69–87.
- McWhirter, J.J., McWhirter, B.T., McWhirter, A.M., McWhirter, E.M. (2008). *Zagrożona młodzież*. Warszawa: Wydawnictwo Parpamedia.
- Moffitt, T. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701.
- Olson, D.H., Barnes, H.L. (2004). *Family Communication*. Minneapolis: Life Innovation. Pozyskano z: www.facesiv.com.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2000). *Narzędzia Pomiaru w Promocji Psychologii Zdrowia SEG*. Warszawa: Pracownia Testów PTP.
- Ostaszewski, K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Ostaszewski, K., Rustecka-Krawczyk, A., Wójcik, M., *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów I–III, RAPORT dla szkół i władz oświatowych Warszawy z realizacji drugiego etapu badań p.n. „Rola czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju zachowań problemowych u młodzieży szkolnej. Badania warszawskich gimnazjalistów”*. http://www.parpa.pl/download/Raport_IPiN_2009_07MAC_popr%20final.pdf.
- Salovey, P., Mayer, J.D. (1990). *Emotional Intelligence*. Baywood Publishing Co.
- Wilczyńska, A., Mazur, M. (2013). Gniew i empatia a poziom zagrożenia wykluczeniem społecznym. *Psychologia Społeczna*, 4(15), 330–344.
- Wolańczyk, T. (2002). *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży w Polsce*. Warszawa: Akademia Medyczna w Warszawie.

PSYCHOSOCIAL RISK FACTORS OF AGGRESSIVE YOUTH BEHAVIORS

Abstract: An issue of aggressive behaviors performed by the youth is current and undertaken by numerous researchers, among others in psychology, pedagogy, and law. The research conducted is not only of a cognitive character but it also is connected with attempts of creating a social policy, which will allow to restrict such behaviors. Depending on a leading research trend, reasons of aggressive behaviors of the youth are being searched for in various life domains. The article presents results of empirical studies trying to characterize the so-called risk factors of aggressive behaviors of the youth. It should be underlined, that the results presented have specific character, because they refer to chosen aggressive behaviors, which are al-

so acts against the law. In order to obtain a broader picture of the phenomenon and for comparative reasons, apart from aggressive actions of the youth, acts against property were also analyzed. Some adolescents were also included in the study, who did not have criminal record. The experiment's main aim was to diagnose chosen aggressive and violent behaviors among the youth aged between 15 and 19 years old. The obtained results allowed to distinguish some personality traits characterizing students who engage in aggressive behaviors.

Keywords: risk factors, aggressive behaviors among the youth, juvenile, criminal acts.